

Научно изследване по лингвистика

Тема: „Глаголите за съюза „и“ във валман“

Език: валман

Автор: Калина Георгиева Иванова, 10. клас, НПМГ „Акад. Любомир Чакалов“, гр. София

Преподавател: Василена Лазарова

Теоретична част

1. Описание на езика -

1.1 Име на езика: валман (уалман)

1.2 Самоназвание: Информация за това как езикът назовава себе си няма, но освен валман, той е наричан още и короко.

1.3 Генеалогична принадлежност: Езикът валман е част от езиковото семейство торичели.

1.4 Брой говорещи и разпространение: Според информация от 1970 година носителите на езика валман са едва 700 в четири села на северния бряг на Папуа Нова Гвинея - Chinapelli, Lemieng, Pro и Vokau. Проведената през 2003 година експедиция обаче установява, че той се говори от значително повече хора – 1740 и в други населени места в провинцията Сандаун. Дори там той не е основният език за комуникация и по-малко от половината общност разбира езика, който се употребява основно в домашна среда. Хората, които могат да общуват свободно на валман, са основно хора над 60-годишна възраст (към 2003), повечето възрастни над 30 също разбират езика, за разлика от децата под 20. Поради това езикът валман е определен като силно застрашен от изчезване.

Карта 1: Разпространение на валман

1.5 Контакт с други езици: Установен е близък контакт с австронезийски езици, което ясно личи в някои от думите на валман.

2. Описание на явлението — В езика валман има два преходни глагола със значение на съюза „и“, които се съгласуват с двата конюнкта. Те притежават представка за подлога и наставка за допълнението. Разлика между двата в значението няма, въпреки това двата се използват в различни случаи. Преди да започнем подробното им разглеждане обаче, ще преминем през основите на валманската граматика.

2.1 Словоред: Словоредът е SVO (както и в повечето езици от семейство торичели), въпреки че SOV също се среща, най-често с неживи допълнения.

2.2 Лица, числа и родове: Във валман има три лица и три числа, както и два рода – мъжки и женски. При съгласуването на глаголите и при личните местоимения (показани в Таблица 1) за трето лице единствено число има по три различни форми – за мъжки и женски род, както и умалителна форма. Тя не се смята за отделен род, тъй като се среща с думи както в мъжки, така и в женски род.

1 л. ед. ч.	kum	1 л. мн. ч.	kipin ~ kin
2 л. ед. ч.	chi	2 л. мн. ч.	chim
3 л. ед. ч. м. род	runon ~ ron	3 л. мн. ч.	ri ~ rim
3 л. ед. ч. ж. род	ru		
3 л. ед. ч. умалително	rul		

Таблица 1: Лични местоимения във валман

2.3 Спрягане на глаголите: Глаголите се съгласуват с подлога и допълнението чрез съответните за рода и числото представки или наставки. Представените в Таблица 2 представки за подлог са винаги първа представка. Представките за допълнения в първо и второ лице, както и възвратните такива се намират след тези за подлог, а ако допълнението е в трето лице, то това се изразява чрез съответната наставка (показано в Таблица 3).

1 л. ед. ч.	m-	1 л. мн. ч.	k-
2 л. ед. ч.	n-	2 л. мн. ч.	ch-
3 л. ед. ч. м. род	n-	3 л. мн. ч.	y-
3 л. ед. ч. ж. род	w-		
3 л. ед. ч. умалително	l-		

Таблица 2: Представки за подлог

	Представки		Наставки
1 л. ед. и мн. ч.	-p-	3 л. ед. ч. м. род	-n
2 л. ед. и мн. ч.	-ch-	3 л. ед. ч. ж. род	-∅
възвратни	-r-	3 л. ед. ч. умалително	-l
		3 л. мн. ч.	-y

Таблица 3: Представки и наставки за допълнение

Примери:

Runon n-p-klwaro kum.
Той заблуди мен.

Ru w-klwaro-n runon.
Тя заблуди тях.

2.4 Натрупване на значенията на глаголите: Във валман, поради липсата на отделни глаголи за изразяване на дадено действие, това се случва чрез последователна употреба на няколко глагола.

Примери:

Ako runon n-orou n-araui n-an nakol nngkal mnon.
След това той се качи до (в) своята малка къща.

-orou   -araui   -an

отивам + отивам нагоре + съм в = качи се до (в)

2.5 Глаголите за „и“: Във валман съюзът „и“ се изразява чрез два глагола: -аго- и -а-, които се съгласуват с подлога* (предхождащото ги име) и допълнението* (следхождащото ги име). Двата глагола обаче се употребяват в различни ситуации: глаголът -аго- се използва единствено когато второто име в и-фразата е в трето лице, докато глаголът -а- може и ако то е в първо или второ лице. Съгласуването им става с представките и наставките, посочени в Таблица 2 и Таблица 3.

*В хода на целия реферат подлог се нарича първото име в и-фразата, а допълнение – второто име в и-фразата.

Примери:

Ako [runon n-aro-Ø tue] y-esi y-an chalien.
Така [той и сестра му] излязоха навън.

Lasi y-ete-y [Palai y-aro-y chu-tey w-ri] y-ara y-an pie y-a-y-ko chon.
Тогавя те видяха [няколко мъже Palai и техните съпруги] да идват до храста да правят саго (сагова палма).

[Chuto w-a-y nyakom wiey nyiki wiey] y-orou y-an ala.
[Една жена и двете ѝ дъщери] отидоха до градината.

Ru w-etere-n [runon n-ch-a chi].
Тя видя тях [него и теб].

Ако подлогът или допълнението на и-фразата е лично местоимение, то то може да се изпусне и да бъде представено единствено от представката или наставката на глагола.

Примери:

*Korie [n-aro-n] y-r-arar nyeti mlin.
Но те [той и той(него)] станаха най-добри приятели.*

*[W-a-y] y-a-y-pi ako to ru w-nare-y...
След като те[тя и те] убиха тях, тя им каза...*

Сказуемото в изречението може да се съгласува както с цялата и-фраза, така и само с първата ѝ част. Въпреки това обаче значението отново остава по-скоро сходно на това на съюза „и“, а не дотолкова на „с“ заради липсата на заедност.

Примери:

*Kim m-etere-y [John n-aro-Ø Mary].
Аз видях [Джон и Мери].*

*Kim m-etere-n [John n-aro-Ø Mary].
Аз видях [Джон и Мери].*

И-фразите във валман могат да се появяват във всички позиции, на които може да се срещне и едно съществително име – като подлог, допълнение, притежател. Те могат да бъдат част и от други и-фрази, както и могат да бъдат модифицирани от думи като „мон“(не), „алра“(само), която също се съгласува по род и число с и-фразата.

Примери:

*To [ru w-a-Ø] y-ayako-Ø osni nngkal ako...
Така те [тя и тя(нея)] построиха малка духовна къща...*

*Rupon n-arau n-p-altawro [kim m-ch-a].
Когато той се появи, той търсеше нас [мен и теб].*

*Kompowaley [w-kim m-aro-y] w-orou kelki pa.
Нашата [моята и тяхната] история свърши.*

*[Rita w-aro-Ø Millie alpa-y] y-orou Achapei.
[Само Рита и Мили] отидоха до Айтане.*

*[Vanessa mon w-a-n Amos] y-o ro-y-rani.
[Ванеса и Амос] не са високи.*

*[[Steve n-aro-Ø Mary] y-p-a] k-orou tesin.
[[Стив и Мери] и аз] отидохме до града.*

Освен чрез глаголите -аго- и -а- съюзът „и“ може да се изрази и чрез съюза „о“. Той, също като съюза „и“ в българския, не е глагол и не се съгласува с предхождащото и следхождащото го име. Съюзът „о“ е взаимнозаменяем с -аго- и -а- във всички случаи като фразите имат идентично значение. В текстове обаче се забелязва, че -о- се използва най-често с неживи обекти, а глаголите -аго- и -а- - с живи обекти.

Примери:

[Ngan o нуие] у-алма.

[(Техните) баща и майка] умряха.

Y-iliel ailan, o kum a m-iliel iwa.

Те отидоха до островите и се насочиха на север.

3. Паралели в други езици – В доста други езици от семейство торичели също се наблюдават глаголи със значение на съюза „и“ като някои от тях се съгласуват единствено с подлога, докато други – и с допълнението (както във валман). Някои от тези езици са уегі, sreengge (наричан още агуор) и mol. В някои от диалектите на езика olo също съществува преходен глагол за съюза „и“. Поради наблюдаването на разпространението на това явление в цялото семейство, се смята, че глаголът със значение, подобно на съюза „и“ във всички езици може и да има общо минало. Доказателства за това обаче няма, а проследяването на корените на явлението в днешни дни е почти невъзможно.

4. Използвана литература -

- <https://www.acsu.buffalo.edu/~dryer/BrownDryerWalmanAnd.pdf> (последно посетено на 10.04.2024 г.)
- <https://www.ethnologue.com/language/van/> (последно посетено на 10.04.2024 г.)
- <https://www.elararchive.org/dk0025/> (последно посетено на 10.04.2024 г.)
- <https://www.endangeredlanguages.com/lang/10550> (последно посетено на 10.04.2024 г.)